

Piotr Köhler

Zakład Badań i Dokumentacji Polarnej im. Prof. Z. Czeppego
Instytut Botaniki
Uniwersytet Jagielloński
ul. Kopernika 27 31-501 Kraków
piotr.kohler@uj.edu.pl

OSIEMDZIESIĘCIOLECIE POLSKIEJ WYPRAWY NA WYSPĘ NIEDŹWIEDZIĄ

W 2012 r. przypadła osiemdziesiąta rocznica pierwszej polskiej wyprawy polarnej po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Poniższy krótki tekst jest przypomnieniem tamtej ekspedycji.

Wyspa Niedźwiedzia (Bjørnøya) jest niewielka, jej powierzchnia wynosi 178 km², w większości płaska i całkowicie bezleśna, jedynie w południowej części wznoszą się wzgórza do 536 m n.p.m. (ryc. 1). Jej klimat charakteryzują częste mgły i wichry. Wyspa była tą częścią archipelagu Svalbard, która została najwcześniej odkryta. Dokonali tego niderlandzcy żeglarze i podróżnicy Willem Barents (Barentsz) (1550–1597) i Jacob van Heemskerck (1567–1607) w dniu 9 (lub 10) czerwca 1596 r. podczas trzeciej wyprawy Barentsa w poszukiwaniu Przejścia Północno-Wschodniego do Chin. Wyspą Niedźwiedzią nazwał ją Barents od niedźwiedzia, z którym musiano stoczyć dramatyczną walkę podczas pierwszego lądowania na wybrzeżu. W następnych wiekach odwiedzana była przez pomorskich myśliwych i norweskich traperów, którzy wielokrotnie zimowali na niej. Długi czas była ziemią niczyją. W latach 1898 i 1899 niemiecki dziennikarz i ekspert od spraw polarnych Theodor Lerner (1866–1931) odwiedził wyspę by zbadać rentowność wydobycia tamtejszego węgla kamiennego i by ostatecznie proklamować wyspę jako własność Cesarstwa Niemieckiego. Ale nie rozpoczął żadnych długotrwałych działań z powodu braku kapitału. W tamtym okresie do wyspy przyciągało ludzi górnictwo węgla, łowiectwo, rybołówstwo i wielorybnictwo. Nie była jednak zamieszkiwana dłużej niż przez kilka lat. Traktat Svalbardzki z 1920 r. przyznał wyspę Norwegii, która ją objęła w posiadanie po wejściu traktatu w życie (14 sierpnia 1925 r.). Jeszcze w okresie pierwszej wojny światowej Norwegowie rozpoczęli wydobycie węgla na wyspie, ale wkrótce okazało się to nierentowne i w latach dwudziestych XX w. Norwegia zaprzestała wydobycia.

Przed polską wyprawą Wyspę Niedźwiedzią odwiedziło około 15 innych. Pierwszą z nich była wyprawa norweskiego geologa Baltazara Mathiasa Keilhaua (1797–1858), który prowadził tam badania geologiczne, paleontologiczne i botaniczne oraz obserwacje magnetyczne w 1827 r. Większość z wypraw przebywała na wyspie tylko po kilka dni. W 1864 r. Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) podczas wyprawy Szwedzkiej Królewskiej Akademii Nauk sporządził zarys mapy wyspy. Szwedzka Ekspedycja Polarna kierowana przez Alfreda Gabriela Nathorsta (1850–1921) wykonała tam w 1898 r. dokładne badania, a w następnym roku trzech członków tej ekspedycji przeprowadzało w ciągu dwóch miesięcy badania geologiczne. W 1921 r. wyspę odwiedzili członkowie Ekspedycji Uniwersytetu

Oksfordzkiego na Spitsbergen. W latach 1922–1925 Norweska Ekspedycja Svalbardzka wykonała pełne badania topograficzne i geologiczne. Gdy polska ekspedycja dotarła w 1932 r. na Wyspę Niedźwiedzią, przebywała tam wtedy dwuosobowa angielska ekspedycja zoologiczna z St. John's and Magdalene College, Cambridge, finansowana przez Royal Geographical Society.

W 1929 r. na międzynarodowym zjeździe dyrektorów instytutów meteorologicznych w Kopenhadze proklamowano „Drugi Międzynarodowy Rok Polarny” w pięćdziesiątą rocznicę pierwszego, odbytego w latach 1882/1883. Międzynarodowa Komisja Roku Polarnego zajęła się organizacją całego przedsięwzięcia, które miało rozegrać się w latach 1932/1933. Na czele Polskiej Narodowej Komisji Roku Polarnego stanął dyrektor Państwowego Instytutu Meteorologicznego dr inż. Jean Lugeon (1898–1976). Międzynarodowa Komisja Roku Polarnego wyznaczyła Polsce Wyspę Niedźwiedzią jako miejsce badań.

Polska wyprawa miała prowadzić badania meteorologiczne wraz z pomiarami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej. Ze względu na skromny budżet Jean Lugeon wybrał na członków ekspedycji jedynie trzy osoby: inż. Czesława Centkiewicza (1904–1996) z Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Warszawie, kierownika wyprawy, który miał zająć się obserwacjami radiometeorologicznymi, absolwenta geofizyki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Władysława Łysakowskiego pracującego jako meteorolog na lotnisku we Lwowie, który miał rejestrować ziemski magnetyzm, oraz studenta fizyki i matematyki Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisława Siedleckiego (1912–2002) z Krakowa, który miał prowadzić obserwacje meteorologiczne. Przed wyjazdem S. Siedlecki przeszedł specjalne trzymiesięczne przeszkolenie w Obserwatorium Aerologicznym Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Jabłonie pod Warszawą. Celem przeszkolenia było przygotowanie go do funkcji obserwatora–meteorologa wyprawy. C. Centkiewicz i W. Łysakowski pojechali w czerwcu 1932 r. do Kopenhagi zapoznawać się z najnowszymi aparatami pomiarowymi z zakresu ich specjalności. Przygotowaniem i zakupieniem odpowiedniego ekwipunku ekspedycji zajmował się głównie C. Centkiewicz.

W dniu 12 lipca 1932 r. z Obserwatorium Aerologicznego PIM w Jabłonie wyruszyła kolumna samochodów ciężarowych z ekwipunkiem wyprawy. Dnia 16 lipca wyprawa wypłynęła z Gdyni na pokładzie wycieczkowego statku „Polonia” płynącego do norweskich fiordów. W początkowym okresie w wyprawie uczestniczył także J. Lugeon i inż. Jan Gurtzman, adiunkt z Państwowego Instytutu Meteorologicznego. W Narviku polska wyprawa przesiadła się na norweski statek pocztowy i popłynęła do Tromsø, gdzie w porozumieniu z Norweskim Instytutem Meteorologicznym zainstalowano część aparatów do badań elektryczności atmosferycznej. Wynajętym statkiem wypłynęła 2 sierpnia z Tromsø i 4 sierpnia dobiła do Wyspy Niedźwiedziej. Na wyspie, w jej północno-wschodniej części nad zatoką Tunheim, funkcjonowała norweska radiostacja urządzona w jednym z pokopalnianych domów. Gdy polska wyprawa przyплыnęła na wyspę, szefem radiostacji był Fritz Øien (1899–1963). Wkrótce zaprzyjaźniono się z nim, a przyjaźń ta przetrwała następne 30 lat. W przyszłości F. Øien będzie jeszcze wielokrotnie pomagał polskim wyprawom na Spitsbergen. Inny z takich pokopalnianych domów, oddalony o około 200 m od norweskiej stacji, został przez rząd Norwegii wyremontowany i oddany polskiej wyprawie. Dom miał

dwa piętra. Na parterze w dwóch wielkich pokojach urządzono pracownie. Na parterze mieściła się też kuchenka, mała spiżarnia oraz małe pomieszczenie na akumulatory. W pomieszczeniach na piętrze umieszczono warsztat mechaniczny i magazyn żywności. W dwóch pokojach urządzono sypialnie. Już w kilka dni po przybyciu rozstawiono urządzenia i dwa maszty nadawcze i rozpoczęto trzynastomiesięczne obserwacje. Polska zapoczątkowała w ten sposób pierwsze samodzielne badania polarne. Zgodnie z planem prowadzono obserwacje radiometeorologiczne (C. Centkiewicz), geomagnetyczne (W. Łysakowski) oraz meteorologiczne (S. Siedlecki) wraz z obserwacjami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej. W połowie września J. Lugeon i J. Gurtzman wrócili do Polski. Na Wyspie Niedźwiedziej pozostali trzej członkowie wyprawy, którzy do końca jej trwania sumiennie wypełniali swe obowiązki. C. Centkiewicz i S. Siedlecki prowadzili także prywatne dzienniki. Wtedy to właśnie po raz pierwszy C. Centkiewicz „chwycił za pióro”; w przyszłości stanie się czołowym polskim pisarzem polarnym. 18 sierpnia 1933 r. był ostatnim dniem pracy polskiej wyprawy na Wyspie Niedźwiedziej. Wcześniej spakowano większość sprzętu. Wynajęty statek rybacki zabrał trzech członków wyprawy i ich ekwipunek i po trzech dniach dopłynął do Tromsø. W dniu 3 października 1933 r. Pierwsza Polska Wyprawa Polarna powróciła szwedzkim transportowcem do portu gdyńskiego.

Materiały zebrane na Wyspie Niedźwiedziej oraz przesłane z niej drogą radiową opracowano i opublikowano, większość w 1935 r. Spotkały się z bardzo przychylną krytyką w świecie naukowym. Dzienniki prowadzone przez uczestników wyprawy zostały wydane w formie zbeletryzowanej. W jednym z rozdziałów książki *Wśród polarnych pustyni Svalbardu* (1935) Stanisław Siedlecki opisuje swój ponadroczny pobyt na Wyspie Niedźwiedziej w ramach II Międzynarodowego Roku Polarnego (1932/1933). Podobnie Czesław Centkiewicz uczynił w książce *Wyspa mgieł i wichrów* (1934).

BIBLIOGRAFIA

[anonim], 1949. Polskie wyprawy egzotyczne klubu Wysokogórskiego PTT. *Poznaj Świat* 2(7-9): 89-95.

BERTRAM, G. C. L., LACK, D., 1933. Bear Island. *The Geographical Journal* 81(1): 45-53.

CENTKIEWICZ, Cz. J., 1934. *Wyspa mgieł i wichrów. (Pierwsza polska ekspedycja narodowa roku polarnego 1932/1933)*. [Wyd. 1.], Tow. Wyd. „Rój” Warszawa, ss. 314.

CENTKIEWICZ, CZ., 1936. *W krainie zorzy polarnej*. Nakładem „Naszej księgarni”, Warszawa, ss. 70. Seria: Opowieści przyrodnicze, nr 8.

KEILHAU, B. M. 1831., *Reise i Ost- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen i aarene 1827 og 1828*. Christiania, Johan Krohn, ss. 247.

KÖHLER, P. 2013. Pierwsza polska wyprawa polarna. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 58(4): 43-59.

LUGEON, J., 1930. Rok Polarny 1932-1933 i współpraca Polski. (L'Année Polaire 1932-1933 et la collaboration Polonaise). *Przegląd Geograficzny* 10(3/4): 193-206.

LUGEON, J., 1931. Uwagi w sprawie udziału Polski w Roku Polarnym 1932/33. *Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie* nr 1 s. 13-14.

LUGEON, J., 1933. Notice préliminaire sur l'Expédition Nationale Polonaise de l'Année Polaire 1932-1933 à l'île des Ours. *Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie* 8:41-96.

LUGEON, J., 1933. Polska Wyprawa Roku Polarnego (1932/33) na Wyspę Niedźwiedzią. *Biuletyn Towarzystwa Geofizyków w Warszawie* z. 7 s. 3–5

LUGEON, J., 1933. Polski Rok Polarny na Wyspie Niedźwiedziej. (L'Année Polaire Polonaise à l'Île des Ours). *Przegląd Geograficzny* 13(1): 1–49.

LUGEON, J., 1935. *Quelques résultats des travaux de magnétisme terrestre de la mission polonaise à l'Île des Ours pendant l'année polaire 1932-1933. Rapport succinct adressé à la Commission Internationale de Magnétisme Terrestre et d'Électricité Atmosphérique. Conférence de Varsovie, 1935.* Warszawa, Druk. Państwowego Instytutu Meteorologicznego, ss. 11, tabl. 4.

LUGEON, J., CENTKIEWICZ, Cz., ŁYSAKOWSKI, W., 1936. *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours. Zesz. I. Fascicule I. Meteorologia. Météorologie.* Państwowy Instytut Meteorologiczny, Warszawa, ss. 88 + tabl. 1–5.

LUGEON, J., CENTKIEWICZ, Cz., ŁYSAKOWSKI, W., 1936. *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours. Zesz. II. Fascicule II. Magnetyzm ziemski. Magnétisme terrestre. Erdmagnetismus.* Państwowy Instytut Meteorologiczny, Warszawa, ss. 73 + plansze 33 + III.

LUGEON, J., CENTKIEWICZ, Cz., ŁYSAKOWSKI, W., 1936. *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours. Zesz. III. Fascicule III. Trzaski atmosferyczne. Parasites atmosphériques.* Państwowy Instytut Meteorologiczny, Warszawa, ss. 18 + plansze 21 + III.

LUGEON, J., CENTKIEWICZ, Cz., ŁYSAKOWSKI, W., 1936. *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours. Zesz. IV. Fascicule IV. Zorza polarna. Aurores polaires.* Państwowy Instytut Meteorologiczny, Warszawa, ss. 21 + plansze 15.

ŁYSAKOWSKI, W., 1935. Stacja magnetyczna na Wyspie Niedźwiedziej. *Wiadomości Meteorologiczne i Hydrograficzne* 15(4–6): 87–88.

SIEDLECKI, S., 1933. Polska wyprawa polarna na Wyspie Niedźwiedziej. *Przyroda i Technika* 12(9): 385–397.

SIEDLECKI, S., 1934. W górach Wyspy Niedźwiedziej. *Taternik* 18(4): 74–80.

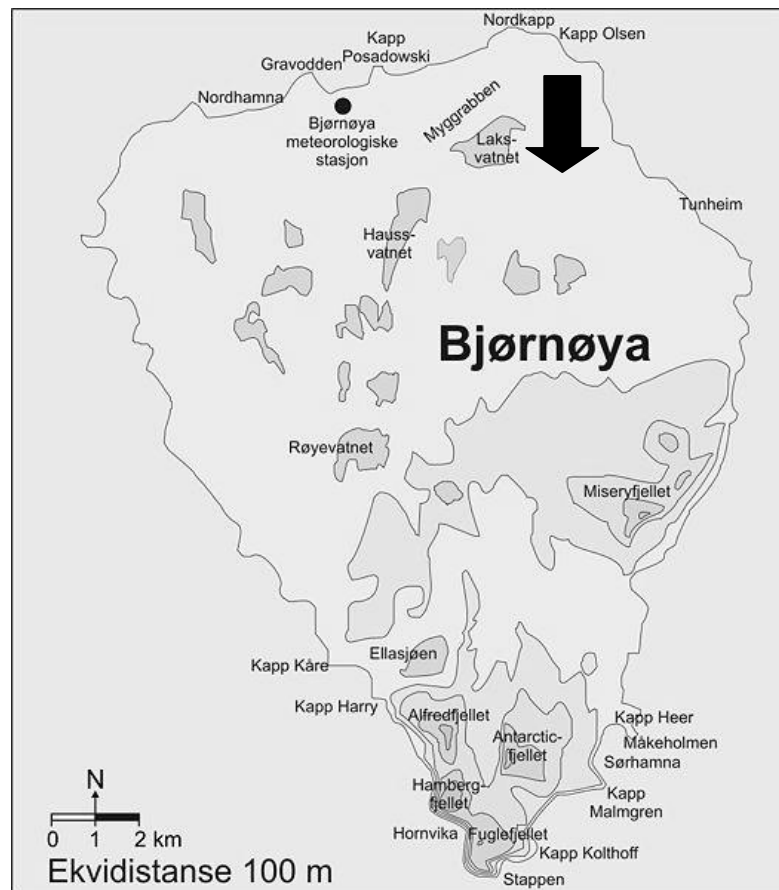
SIEDLECKI, S., 1935. *Wśród polarnych pustyń Svalbardu.* Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, Warszawa, ss. 190.

SIEDLECKI, S., 1964. Fritz Öien zmarł. Norweski towarzysz polskich ekspedycji arktycznych. *Problemy* 20(5): 293–296.

SZCZEPAŃSKI, J. J., 1952. Björnöya. *Tygodnik Powszechny* VIII (37) (391) (14 IX 1952): 5–6.

WASILEWSKI, S., 1955. Z odczytów inż. C. Centkiewicza o wyprawach polarnych. *Gazeta Obserwatora PIHM* 11: 15–16.

http://en.wikipedia.org/wiki/Theodor_Lerner [dostęp 29 II 2012]

Wyspa Niedźwiedzia (Bjørnøya). Strzałką zaznaczono miejsce bazy polskiej wyprawy.